

Recensies

God doet recht. Eschatologie als christologie (Spreden over God 2.1). A. van de Beek, Meinema Zoetermeer 2008, 444 blz., €35,00

Na eerst over Christus (*Jezus Kurios*) en het volk Israël (*De kring om de Messias*) te hebben geschreven, vervolgt Van de Beek zijn theologische oeuvre verrassend met een eschatologie. Als baptist doet dit mij deugd – met Christus en het vraagstuk van Israël zitten we immers middenin het zich voltrekkende eschaton, een theologische locus die de baptisten in de loop van de kerkgeschiedenis sterk in het oog hebben gehouden – maar het moet gezegd: Van de Beek volgt beslist niet het klassieke reformatorische spoor. Over de Geest en de kerk (de volgende boeken) kán en wil hij niet spreken vooraleer duidelijk is dat met Christus het einde van God is ingezet. Christologie is voor Van de Beek eschatologie, evenals pneumatologie. Het boek opent met de verlegenheid die de eschatologie vandaag de dag oproept. Die verlegenheid groeit min of meer aan tot een (aan)klacht, die Van de Beek tot ver over de helft van zijn betoog vast weet te houden. ‘Hoe kan de mens van nu nog geloven dat God apocalyptisch ingrijpt? We merken nooit iets van een historisch ingrijpen van God, dus waarom zouden we geloven in een “wederkomst” van Jezus, en in een uiteindelijk “recht doen” van God?’ Vragen waar Van de Beek niet omheen wil, en die hij zelf ook niet kan oplossen, maar die ons wel terugwerpen op de fundamentele vraag wat we nog hebben te verwachten van God. Toch is de (post)moderne mens de apocalyptische voorstelbaarheid niet helemaal vreemd. Het huidige wereldbeeld staat door de opmars van wetenschappen (zoals het kritisch realisme, quantumfysica, astrofysica etc.) meer open voor kosmische verrassingen dan voorheen. Maar

ook al behoort een ramp van planetaire omvang tot de mogelijkheden, hoe valt die te verstaan als een ingrijpen van God? Het is daarom dat Van de Beek inzet bij de ‘opstanding der doden’ (hst. 2). Als doden opstaan, is het werk van God ontegenzeggelijk begonnen. Dan grijpt God concreet fysisch in. Hier ligt de kern van de hoop van de Schrift en van de joods-christelijke traditie.

Van de Beek werkt dit leerstuk overtuigend uit. De vroege kerk hield aan de opstanding der doden vast omdat God juist dáárin gerechtigheid zal doen geschieden. Omgekeerd is er van geen recht sprake als er van geen tastbare fysieke opstanding sprake is. Indrukwekkend zijn de vele citaten uit de vroege kerkvaders die van de Beek aanhaalt die dit gegeven illustreren. Tegen de tijdgeest in vlamde deze christelijke hoop in de eerste eeuwen. Voor de Griek en de Romein was deze hoop een absurditeit en zelfs een gruwel. Lijken die tot leven komen was een afgrijselijke gedachte. Zelfs in onze tijd wordt dit verwijt gehoord (F.O. van Gennep). Maar als God werkelijk ‘recht doet’, zal Hij daar niet aan voorbij kunnen gaan. Opstanding en vergelding hangen nauw samen (p. 38 noot 7). Geloof in de opstanding berust in de Schrift op theologische argumenten en niet op antropologische argumenten: God is gerechtigheid en blijft Zijn schepping daarom trouw. Hij zal dít leven in al zijn gebrokenheid en ruige aardsheid recht doen. Vergeving van zonden heeft dus eeuwige lijfelijke consequenties. Onsterfelijkheid is bij Van de Beek iets dat de hele mens aangaat. De hele mens wordt onsterfelijk, dus ook zijn lichaam. Natuurlijk heeft de eeuwige staat ook discontinue elementen, maar de staat van de lichamelijke zal blijven, want een mens zonder lichaam is geen mens

(Justinus). Zelfs een verheerlijkt lichaam is altijd nog een lichaam. Van de Beek wil daarom in de eschatologie vasthouden aan een analogie tussen deze wereld en de toekomstende (een strikte *analogia entis*, p. 90). Deze aarde wordt vernieuwd, maar dan ook echt *vernieuwd*. De nieuwe hemel en aarde zullen dus wel anders en nieuw zijn, maar niet zó anders dat dit leven daardoor miskend wordt. Als God recht doet komt Hij immers op voor het recht van mens en dier aan deze zijde van het eschaton.

Het valt op hoezeer Van de Beek aardse lijfelijheid als inzet voor Gods trouw en gerechtigheid gebruikt. Lijfelijheid is bij hem tot een *theologoumenon* geworden.

Daarom moeten hemel en hel ook bestaan, omdat de héle mens rechtgedaan moet worden. Mensen keren als mensen terug om in alle lijfelijheid hun definitieve bestemming te ontvangen. Van de Beek raakt hier dicht aan chiliastische wijzen van denken, en werkt die ook uit. We komen dan bij de zogenaamde ‘verdubbeling van het eschaton’.

Tot twee keer toe spreekt Van de Beek over verdubbeling van het eschaton. Het *purgatorium* kan als een verdubbeling worden gezien (p. 102), en het zogenaamde ‘duizendjarig rijk’ (p. 94). In beide gevallen is sprake van verdubbeling, omdat er een soort van voorlopige tussenstap naar het einde toe wordt gezet. Het einde komt niet ineens, maar er gaat nog iets aan vooraf. Kan het vagevuur als zo’n voorlopig louteringsgericht worden gezien? Van de Beek wijst die mogelijkheid van de hand omdat het vroege kerkelijk spreken zo niet is geweest (op Origenes en enkele origenisten na; *Vita Hypatii* 15,4-6, over de mogelijke redding van de duivel, ontbreekt bij Van de Beek), en omdat de reformatie zich terecht tegen dit leerstuk heeft verzet. De gedachte van een annihilatie van verworpenen staat nog veel verder van het getuigenis van de vroege kerk af.

Het duizendjarig rijk staat bij Van de Beek in het teken van de voorlopigheid.

De tussenstap wordt gezet om in aardse bewoording aan te kondigen wat niet met woorden gezegd kan worden. Daarom wil Van de Beek ook niet bij dit chiliasme blijven hangen. Er mogen en kunnen geen scenario’s over worden opgesteld. De status van de apocalyptische taal verbiedt de lezer om de woorden 1 op 1 te nemen.

Ik moet zeggen dat deze openingshoofdstukken van Van de Beeks eschatologie me aanvankelijk verbaasden. De reformatische theoloog zet zo ‘zinnelijk’ in, zo anders dan de meeste van zijn voorgangers. De lezer zit van meet af aan eigenlijk te wachten op een bespreking van de ‘komst van het Koninkrijk’, Jezus en het eschaton, en krijgt die pas in hoofdstuk 4. Voor Van de Beek begint dan het eigenlijke spreken over het eschaton. De subtitel van zijn boek laat dit al zien: ‘eschatologie als christologie’. Met Christus is het eschaton definitief aangebroken. Dus als we ons met Petrus’ opposenten afvragen waar de belofte van Jezus’ wederkomst blijft (2 Pet. 3:4), en ons beklagen over het feit dat ‘alles zó blijft, als het vanaf het begin van de schepping is geweest’ (p. 13), dan wijst Van de Beek op Christus’ aanwezigheid. De term ‘wederkomst’ is hier niet helemaal op zijn plaats, omdat *parousia* (vaak gelezen als ‘wederkomst’) beter met ‘aankomst’ vertaald kan worden. Jezus’ aankomst is niet alleen te zien als een wederkomst. We moeten zijn geboorte, sterven en opstanding, de hemelvaart en de Geestesuitstorting óók zien als een ‘aankomen’ (arriveren). Meesterlijk zijn de pagina’s bij Van de Beek over Gods *kairos* (§5.2; ik mis hier James Barr, *Biblical Words For Time*). Er is maar één *kairos*, en dat is *ho nun kairos*, de tegenwoordige tijd van Gods heil in Christus, die zich over de tijd toe blijft uitstrekken. Dit *kairos* in Christus heeft duur op aarde. Het is niet een ‘midden’ (zoals bij Cullmann, Conzelmann en Berkhof), maar een voortdurend uiteinde in de tijd. Reeds en nog-niet moeten niet als bipolariteit in balans worden gezien. Nee, met Christus leven, sterven,

opstanding en hemelvaart is het volledige 'reeds' actief, én het volledige 'nog-niet'. Christus' komst tweeduizend jaar geleden was Gods laatste en definitieve spreken tot de wereld. Vanaf dat moment begon Gods 'vreemde' Koninkrijk zich te ontwikkelen (Van de Beek verwijst hier niet naar Joachim Jeremias' theologie van het Nieuwe Testament). Jezus was een apocalypticus die op korte termijn een ingrijpen van God verwachtte (hier volgt Van de Beek sterk het denken van Tom Wright – waarom geen verwijzingen naar James Dunn?). Het Koninkrijk brak aan, maar heel anders dan zijn volgelingen hadden gedacht. Greep God in? Jazeker, want Jezus stond op uit de dood. De Vader schonk daarmee vindicatie en rehabilitatie (p. 123). Maar het Koninkrijk van God is vanaf die momenten niet meer los te denken van het kruis. De opstanding is de vindicatie van de Gekruisigde, stelt Van de Beek (p. 130). Op de vraag 'grijpt God in?' dient dan ook gezegd te worden: 'God heeft ingegrepen' (pp. 135, 143), namelijk in kruis en opstanding. Gods Koninkrijk wordt aan het kruis openbaar (p. 141). De beruchte 'dag des Heren' is toen aangebroken. De vroege kerk heeft nooit werkelijk met een *Parousieverzögerung* in de maag gezeten, dat maken moderne westerse geleerden ervan.

Boeiend is te zien hoe Van de Beeks gedachten over eschatologie zich na deze hoofdstukken verder ontvouwen. Eerst komt Van de Beek te spreken over de doop, dan over de relatie christenen en de wereld, vervolgens over het laatste oordeel, en tenslotte over het verlangen naar 'met Christus te zijn' en de eschatologische maaltijd. Opvallend zijn de twee hoofdstukken over doop en avondmaal. Ze horen volgens Van de Beek in de eschatologie thuis, en als baptist kan ik daar alleen maar mee instemmen. De doop is een teken van het einde – wie wordt gedoopt hóort bij dit einde en behoort niet meer bij deze wereld. 'De doop plaatst mensen in de eschatologi-

sche werkelijkheid' (p. 168). De dopeling heeft deel aan de dood van Jezus, en aan de 'wedergeboorte', de nieuwe genesis (*paliggenesia*). Wel plaatst Van De Beek de doop in de communale sfeer van het totaal van Gods Kerk. De doop drukt niet een aller-individueelst persoonlijk gebeuren uit. Het gaat om een collectieve vernieuwing die de Kerk als geheel aangaat. De individualistische interpretatie zou open staan voor 'een geborneerd christendom', met christenen die menen al gearriveerd te zijn (p. 186).

Van de Beek durft de huidige reformato-
rische doopraktijk dus onder kritiek te stellen. Men heeft de verbondgedachte 'onteschatologiseerd en gehistoriseerd' (p. 177). Bovendien wordt er bij het dopen op gelet vooral niet te veel water te gebruiken (pp. 207-208). De kritiek op de individualistische wedergeboortegedachte is die van gearriveerd-zijn. Wedergeboorte is eerder een zaak van crisis, strijd, pijn en sterven aan jezelf, dan van een glorieus eenmalig moment (p. 190, 199-204). Van de Beek ziet deze geboorteweën op alle niveau's van het leven en de wereld van elke dag. Opmerkelijk is ook dat Van de Beek de voorwaarde tot de doop niet wil verbinden aan een bepaalde staat van persoonlijk geloof. Niet het *fides qua*, maar het *fides quae* is voorwaardestellend. Het gaat bij de doop om de inhoud van iemands geloof, niet over de diepte of de rijpheid of de grootheid van iemands geloof (pp. 209-213).

Omdat christenen bij het einde horen en zij deel uitmaken van een voor de wereld onzichtbare werkelijkheid, zijn ze in de kern vreemdelingen op aarde, 'resident aliens' (p. 225). Dat wil niet zeggen dat ze ongeïnteresseerd zijn in de wereld. Ze zijn wel 'wereldvreemd', vreemdelingen in de wereld, maar zijn niet negatief over het positieve van deze wereld en het mooie van deze schepping. Dat neemt niet weg dat het koningschap van God op aarde de gestalte heeft van het kruis (p. 230). De Schrift is wel degelijk in het

lichaam geïnteresseerd, en we mogen er zuinig op zijn. De christelijke ethiek heeft in beginsel niets met verachting van lijf en leden. Toch, hoewel deze lichamelijke sterk is verbonden met onze relationaliteit, verwacht Van de Beek niet dat de structuren van deze wereld het oordeel zullen overleven. (p. 240). De wereld staat gelijk aan macht en machtsontplooiing. Van meet af aan hebben christenen daarom ambivalent naar overheid, cultuur en maatschappij toe gestaan. Enerzijds loyaal en dankbaar als een overheid stabiliteit bood, anderzijds op afstand omdat ze weten dat de maatschappij niet te veranderen is. De zonde is daarvoor te diep ingevreten. Van de Beek laat hier veel gedachten schieten die hij in zijn pneumatologie *De adem van God* nog wel onderschreef. Het Europese optimisme van Berkhof gaat hem beslist te ver (p. 251, en Berkhof zelf vond dit later ook). Het eschaton laat zich volgens Van de Beek niet systematiseren. Er is geen traject naar het eschaton. Christelijke eschatologie is daar in wezen ook niet in geïnteresseerd. Het gaat ten diepste om het 'recht der verdrukten' (§8.2). Eschatologie is een uitdrukking van de Godsleer, en dan is God in eerste instantie niet de God van de geborgenheid (dat maken hedendaagse theologen ervan), maar de God van de gerechtigheid (*tsedaqa*, pp. 276-277). Wie dit niet serieus neemt, neemt het leven niet serieus. Het is goed dat er een God is die wreekt (p. 281). Het is daarom ook goed dat er een hel is, dat er vergelding is. De werkelijkheid van het kruis verbiedt ons te denken dat verdrukking en zinloos lijden bij God in de vergetelheid zouden raken. Van de Beek had wat mij betreft deze thematiek in het boek Openbaring nog verder kunnen uitwerken. Dit boek van Johannes is eigenlijk al vroege christelijke martelaarsliteratuur. De toon van Van de Beeks onderzoek is niet in alle hoofdstukken dezelfde. Soms gaat het onderwijzen over in preken, en dat is zeker niet verkeerd. Toch blijft de

toon vanaf §8.3 prekerig. Hoofdstukken 9 en 10 mogen niet ontbreken, maar hadden binnen het karakter van het boek net zo goed achterwege kunnen blijven. Onder het kopje 'Maranatha' roept Van de Beek christenen op om te verlangen naar het einde en vol te houden. Ook al is er niets te zien, het kruis staat in de wereld, en eens zal Christus terugkomen. Het is een verloren kans om juist in dit verband niet dieper in te gaan op het weerzien van gelovigen. In het Nieuwe Testament is dit een dominant gegeven, en de behoefte daaraan is ook nu juist zo groot. Van de Beek sluit af met de opmerking dat niet te verwachten is dat gelovigen in het verheerlijkte leven elkaar zullen herkennen. Zijn argumentatie daarvoor is wel erg dun. Het slothoofdstuk, over het 'avondmaal', is wijdlopig (vooral §10.1.7) en mist de aansluiting met het hoofdthema, namelijk 'God doet recht'. Het boek leest daarom niet als een cirkel, en dat is jammer. De behandelde thematiek staat behoorlijk ver van het eschaton af.

Van de Beek levert een bijdrage van formaat voor het eschatologische zelfverstaan van de Kerk. Hij legt de discussies helder uit en wijst wegen uit kwesties en dilemma's die sterk door de Schrift en de vroege kerk zijn geïnspireerd. Bovendien schrijft Van de Beek als een echte pastor en *doctor ecclesiae*. Menigmaal is zijn boodschap indringend.

Enkele vragen die voor mij bleven liggen zijn de volgende. De notie van urgentie wordt gemist. In het Nieuwe Testament, en ook op een flink aantal plaatsen in de vroege kerk, is het element van urgentie sterk aanwezig. Waarom is dit niet uitgewerkt? In dit verband mis ik ook de relatie tot Israël. Het joodse volk is niet eschatologisch gethematiseerd. Waarom niet? Berkhof sprak in dit verband nog over een 'stremming' in de heilstijd (de urgentie die zijn *momentum* lijkt te verliezen), Van de Beek stelt dit evenwel niet aan de orde. Ook is mij toch niet geheel duidelijk geworden waarin het 'recht' dat God doet

(en zal doen) bestaat. Mogelijk was het beter geweest als heel het boek een systematische doordenking van de noodzaak tot 'recht en recht doen' had geboden. Jammer is dat Van de Beek weinig blijk geeft van commentaargebruik. De enkele commentaren die hij wel noemt zijn meestal sterk verouderd.

Het boek verdient aanbeveling en hoort door elke theoloog gelezen te worden. Een tip voor uitgeverij Meinema: zet de 444 pagina's in een betere rug, want na 1 keer lezen valt het boek bij mij al op 3 plaatsen uit elkaar.

dr. Henk A. Bakker (doceert o.a. systematische theologie en (vroeg) kerkgeschiedenis aan de Vrije Universiteit, de Evangelische Theologische Hogeschool en het Baptisten Seminarium)

Surprised by hope. Tom Wright, SPCK
London 2007, 352 blz., £ 12.99

De anglicaanse bisschop van Durham in Noord Engeland schrijft enorm veel. Of het nu is als N.T. Wright of als Tom Wright, hij is altijd stimulerend en vaak vernieuwend. Ik kan dus in deze recensie niet beweren dat ik zijn laatste boek bespreek, want tegen de tijd dat Soteria gedrukt is heeft de bisschop – nieuwtestamenticus - vast alweer een of meer nieuwe boeken geproduceerd. (Kijk ook eens op www.ntwrightpage.com voor een grote collectie artikelen, preken en podcasts.) In *Surprised by Hope* (de titel knipoogt naar de autobiografie van C.S. Lewis, *Surprised by Joy*) levert Wright een tamelijk complete eschatologie. Het boek bestaat uit drie delen, waarvan deel een de basis probeert te leggen. De eerste hoofdstukken geven een analyse van het denken over opstanding en eeuwig leven in het moderne Engeland. Hierin bekritiseert Wright onder andere oude en nieuwe liederen om hun gebrekkige theologie en gaat hij in discussie met literaire schrij-

vers zoals Shakespeare. Nederlandse lezers zullen hier een dubbele vertaalslag moeten maken en dit is daardoor het minst toegankelijke deel van het boek. Maar ook Nederlandse liederen verdienen een kritische beoordeling. Wright vervolgt met een bespreking van de opstanding van Jezus Christus. Hier vat hij eigenlijk zijn dikke, wetenschappelijke boek *The Resurrection of the Son of God* samen. Dat Jezus echt is opgestaan staat voor Wright boven alle twijfel en het heeft grote betekenis voor zowel onze toekomstverwachting als het leven nu. Ook de hemelvaart van Jezus kan niet gemist worden.

Deel twee gaat over Gods plan voor de toekomst en begint met kritiek op allerlei vormen van vooruitgangsgeloof, waaronder het evolutionisme en met name Teilhard de Chardin. Maar Wright is geen pessimist! Vol overtuiging zegt hij dat God met Pasen reeds verandering en vernieuwing heeft gebracht, en hij brengt allerlei bijbelgedeelten over de opstanding tot leven. De christelijke hoop is niet dat we na onze dood in de hemel zullen komen, maar dat God een nieuwe hemel en een nieuwe aarde schept en dat wij in gemeenschap met Hem zullen leven. De schepping is goed en zal eens volledig worden hersteld, is onze verwachting. Wright aarzelt niet om de gedachte dat na de dood (alleen) de ziel naar de hemel gaat gnostisch te noemen. Deze hoofdstukken zouden verplichte lectuur moeten zijn voor elke christen.

Van de leer over de opname van de gelovigen moet de bisschop weinig hebben maar hij besteedt er amper tijd aan. Hij gelooft dat de overleden gelovigen niet bewusteloos zijn of slapen, maar een periode van gelukzalige rust beleven in afwachting van hun opstanding. Dit maakt hij onder andere op uit Jezus' verwijzing naar het paradijs in Lucas 23:43 en uit Jezus' woorden over de vele woningen in het huis van zijn Vader in Johannes 14:2. Vrij veel aandacht gaat naar de leer over het vagevuur die in Engeland tamelijk

populair is. Hiervoor ontbreken bijbelse gegevens, zegt Wright terecht. We moeten daarom af van het idee dat de overledenen bidden of werken ten behoeve van de levenden. Maar ik vind hem niet radicaal genoeg omdat hij zich niet uitspreekt tegen bidden voor de overledenen, zoals in de anglicaanse kerk gebeurt.

De auteur stelt vervolgens dat Jezus Christus persoonlijk en fysiek zal terugkeren om als rechter het oordeel te voltrekken. Op deze manier zal God alle onrecht herstellen. Hij verwerpt de alverzoening en de gedachte dat God alleen de gelovigen zal opwekken, zodat aan het bestaan van de ongelovigen een einde komt. Zijn beeld van het eeuwige lot van de ongelovigen is echter niet traditioneel, maar het blijft vaag: hij beschrijft een soort degeneratie tot ex-mensen maar wijdt er weinig woorden aan (195). Hoewel Wright uiteraard de bedelingenleer bekritiseert, gaat hij niet in op het duizendjarig rijk. Het valt te raden wat hij erover zou hebben geschreven, maar de stilte is opvallend. Deel drie gaat over de betekenis en de relevantie van de boodschap van heil en opstanding. Hoofdstuktitels hier zijn 'Bouwen voor het Koninkrijk' en 'De vernieuwing van de Kerk voor zending'. Wright stelt dat wat we geloven over de toekomst alles te maken heeft met hoe we ons leven inrichten en hoe we kerk zijn in de wereld. De opstanding van Christus en de christelijke hoop bevestigen de waarde van deze wereld en dit leven. Opnieuw bekritiseert hij gelovigen die alleen denken aan een ontsnapping naar 'de hemel'. Christen-zijn is iets heel anders dan 'Jezus in je hart hebben en na je dood naar de hemel gaan'. Een apart hoofdstuk is gewijd aan suggesties voor de viering van Pasen. Wright vindt het te gek dat we wel veertig dagen nemen voor de lijdens-tijd maar niet meer dan een zondag voor Pasen. Ook is er een hoofdstuk over spiritualiteit en 'worship' in het algemeen. Het boek is doortrokken van een gezonde kritiek op kerk en cultuur die lezers van

Soteria niet vreemd zal voorkomen. Maar ook de vrijzinnigheid komt voortdurend onder vuur en Wright brengt bepaald geen 'social gospel'. Hij laat zien dat teksten als het Thomasevangelie en het Judasevangelie afgewezen moeten worden, juist omdat ze het aardse leven afwijzen en op individualistisch zielenheil gericht zijn. Het boek wordt persoonlijk waar Wright zich verdedigt tegen kritiek op de Nieuwe Kijk op Paulus waarvan hij een voortrekker is en waarmee volgens hem niets mis is.

Ik denk dat dit boek predikers en leraars kan helpen om aandacht te geven aan de christelijke toekomstverwachting en bij de verkondiging van het Paasevangelie. Dat wil niet zeggen dat het te moeilijk is voor anderen; het is integendeel heel toegankelijk. Hoewel ik het dus warm wil aanbevelen, zijn er toch ook kritiekpunten. In de eerste plaats volhardt Wright in zijn opvatting, bekend van eerdere boeken, dat Jezus zelf nooit over zijn wederkomst sprak. Alle uitspraken over de terugkeer van de Mensenzoon en dergelijke hadden betrekking op zijn verheerlijking aan het einde van zijn aardse leven, denkt Wright. Ik geloof dat nog steeds niet, maar het doet aan het boek als geheel geen afbreuk. Wright verzet zich terecht tegen elke vorm van docetisme, dat is een tekortdoen aan de lichamelijke van de opstanding en van het heil. Over de opgestane Jezus is hij echter op een punt niet radicaal genoeg. Hij vermeldt namelijk niet dat de opgestane en verheerlijkte Heer nog steeds Jood is. Wright benadrukt dus wel dat Jezus nu lichamelijk bij God is, als eerste mens, maar hij laat zijn joodse identiteit weg. Daarin is hij overigens consequent, want ook over de toekomst van het joodse volk lezen we vrijwel niets in dit boek. Wright is een ouderwetse vervangingstheoloog. Dat nemen we dan maar op de koop toe.

dr. Pieter J. Lalleman (docent NT aan Spurgeon's College in Londen)